

TÜRK DÜNYASI HAYVAN BİLMECELERİNDEKİ ORTAKLIKLAR

The Common Aspects of Animal Riddles in Turkic World

Yrd. Doç. Dr. Dilek TÜRKYILMAZ*

ÖZ

Sözlü halk edebiyatı ürünlerinden biri olan bilmeceler, dünya folklorunun olduğu gibi, Türk folklorunun da en yaygın ve zengin türlerindedir. Bilmeceler, sözlü kültür toplumlarının düşünce dünyasını açıklayan ve bu toplumlara soru üretmeyi ve cevap bulmayı öğreten yapılarıdır. Kültürel belleğin oluşmasında ve bu suretle geleceğin kurgulanmasında ve yönetilmesinde temel oluşturacak olan bilmeceler son derece önemli işlevlere sahiptir. Meseleye bu açıdan bakıldığında bilmeceler eğitsel, kültürel ve mizahi yönleriyle de son derece önemli gözükmektedir. Türk dünyası kapsamında mukayeseli bir şekilde incelemeye çalıştığımız hayvanlara ilişkin bilmecelerinde ise Türk kültürünün ve toplumunun şifreleri gizlidir. Biz bu çalışmada Türk dünyası ölçeğinde, tarihsel ve güncel yazılı kaynaklardan yararlanarak binlerce bilmece arasından derlenen bazı hayvan bilmecelerini cevap, yapı ve düşünce benzerliği ortaklığını bir ölçüt olarak kullanarak tematik bir sınıflandırmaya sokmaya çalıştık. Bilmecelerin bu gibi bakımlardan işlevlerinin belirlenmesi, bu konuyla ilgili yapılacak buna benzer araştırmaları da çok yönlü hâle getirecektir.

Anahtar Kelimeler

Bilmece, Türk Dünyası Bilmeceleri, Türk Dünyası Hayvan Bilmeceleri, Yapı Benzerliği, Düşünce Benzerliği

ABSTRACT

Riddles are one of the most common and rich genres of folklore in both Turkish and world cultures. They explain and give us the clues of the thinking paths of the societies of oral culture. Besides riddles taught the refined ways of asking and answering the questions. Riddles have important functions in constructing and conducting the future and in the building process of the cultural memory. From this point of view riddles seems really important in educational, cultural and humorous fields. In this paper, animal riddles that are the bearer of the cultural codes from the Turkic World are analyzed with comparative method. In this study we tried to classify the compiled animal riddles of Turkic World by thematic approach in means of answering, structural and thought similarities. Determining the functions of riddles with these methods will help the improvement of the riddle studies

Key Words

Riddle, The Turkish World Riddles, The Turkish World Animal Riddles, Structure Similarity, Thought Similarity.

Son yıllarda Türk dünyasıyla gelişen ilişkiler çerçevesinde mukayeseli folklor çalışmaları da bir zaret olarak kendini hissettirmiştir. Bu bağlamda yapılan çalışmalar masal, destan, halk hikâyesi gibi bazı türler üzerinde ağırlık kazanırken, bilmece gibi türlerde ise aynı yoğunlukta görülmektedir. Bu yazımızda bilmece çalışmalarına Türk dünyasının hayvanlara ilişkin bilmecelerindeki

ortaklıklarını konu edinerek katkıda bulunmaya çalışacağız.

Aralarında dil birliği olan boyların, kültürel unsurlarında ortaklıkların olması son derece doğaldır. Dil ise Türk dünyasının tarihini, kültürünü kuşaklara taşıyan ve yegâne bağ kurandır. Türk dünyasının sözlü kültür ürünlerindeki benzerliğin nedenlerini de bu dil birliğinin yanında sosyal, kültürel değer yargılarında,

* Gazi Üniv. Edebiyat Fak. Türk Halkbilimi Bölümü Öğretim Üyesi dturkyilmaz@gazi.edu.tr

dünya görüşlerinde, yaşamı algılamalarındaki ortaklık ve tarih birliğinde aramak gerekmektedir. Kültürel unsurlardaki bu özellikler, atasözlerinde, deyimlerde, masal, efsane ve bilmecelelerde belirgin biçimde göze çarpmaktadır.

Yazılı kaynaklarda ilk olarak Codex Cumanicus'ta ifade edilen Türk bilmece geleneğine göre, örneğin Tatarlarda ve Azerilerde çok görülen bir bilmeceye, Sibiry'a'da ve Altay bölgesinde yaşayan Türklerde rastlamak mümkündür. Bilmecelerin şekil yapısı, kafiye ve redif düzenleri, konu tasnifleri gibi bakımlardan da Hazar'ın doğusunda ve batısında benzerlikler göstermesi sözünü ettiğimiz kültür birliğinin başka bir göstergesidir.

Bu tarih ve kültür birliği çalışmamıza konu olan hayvanlarla alakalı bilmecelerde de kendini açık biçimde ifade etmektedir. Pek çok Türk topluluğunun hayvanlara ilişkin bilmecelerinin benzetme unsuru, söyleyiş biçimi, şekil gibi bakımlardan birbirine son derece yakın, hatta bazen aynı olduğunu söylemek mümkündür.

Hayvanlar âleminin Türk halklarının bilmecelerinde ne şekilde algılandığına geçmeden önce, aynı zamanda da evrensel bir tür olan bilmecenin nasıl bir tür olduğundan ve bu türün doğuş macerasından çok kısa söz etmek istiyoruz.

Sözlü kültür toplumlarının düşünce dünyasını açıklayan ve bu toplumlara soru üretmeyi ve cevap bulmayı öğreten, kültürel belleğin oluşmasında ve bu suretle geleceğin kurgulanmasında ve yönetilmesinde temel oluşturacak olan bilmeceler dünya folklorunun olduğu gibi, Türk folklorunun da en yaygın ve zengin türlerindedir. İnsanlığın ortaya koyduğu ilk sözlü

ürünlerden biri olan bilmecenin, Türk dilindeki ilk kaydına Kaşgarlı'da, ilk örneklerine ise Kıpçak Türklerinin dil ve edebiyat numunelerini ihtiva eden Codex Cumanicus'ta rastlanmaktadır.

Türkiye sahasında araştırmacılar genellikle Elçin tarafından yapılan "Bilmeceler tabiat unsurlarıyla bu unsurlara bağlı hadiseleri; insan, hayvan ve bitki gibi canlıları; eşyayı; akıl, zekâ veya güzellik nevinden mücerret dinî konu ve motifleri vb. kapalı bir şekilde, yakın-uzak münasebetler ve çağrışımlarla düşünce, muhakeme ve dikkatimize aksettirerek bulmayı hedef tutan kalıplaşmış sözlerdir" (Elçin 1989: 1) şeklindeki tanım üzerinde durmuşlardır.

İlk bakışta şekil ve içerik yönünden son derece basit ve sade görünen bilmecelerin oldukça eski bir tarihi vardır. Araştırmacılar bilmecelerin bir kısmının, henüz toplumların inkişafının ilkel aşamalarında teşekkül etmiş mit, efsane ve merasimlerle ilgisi olduğunu söylemişlerdir. Bilmeceler bugünkü hâlini almadan önce, insanların içtimai hayatlarında gizlice konuşma, gizli dil, yani şartlı konuşma ihtiyacı duyulması noktasında meydana gelmiştir. Bu gizli dil, eski inanışlara, sihir, tabu ve mistik törenlere bağlı bir şekilde doğmuştur.

İlkel toplumların dünya görüşünün sınırlı oluşu, tabiat içinde cereyan eden her tür hadisenin onların gözünde kutsallaşıp, tanrısallaştırıldığı herkesçe malumdur. Animizm yani canlandırıcılık (Örnek 1973: 19) ilkel zamanların dini olarak belirdiğinde, insanlar doğadaki her unsuru kutsal birer ruh olarak değerlendirmişlerdir. Eski Türklerin tabiatla inandıkları bu gizli kuvvetler "yer-su" tabiriyle ifade edilmekteydi (Kafesoğlu 1980:

42). Türkler, kutsallık atfettikleri bu kuvvetlerin örneğin ayın, güneşin tutulmasının, fırtınanın mutlaka bir sahibi olduğuna, bu sahibin de insanlara çeşitli şekillerde (salgın hastalık, yangın, deprem) zarar verebileceğini düşünmekteydiler. Ağacın, taşın, suyun, gökyüzünün, bir gücü ve bir dili olduğu söylenen her şeyin tabiatın iyeleri/ıssıları tarafından duyulduğuna ve anlaşıldığına inanmaktaydılar. İşte bu sebeple aslında son derece sıradan sayılması gereken bir deneyim ilkel insanın hayatında birtakım sebeplerle (Örneğin; şimşek çakarken birden yıldırım düşmesi gökyüzüyle ilgili başka çağrışımlara sebep olmaktadır.) aniden mistik bir deneyime dönüşmektedir (Levy-Bruhl 2006: 73-74).

Bu sebeple ilkel toplumlar tapındıkları bu tanrılara hoş görünmek için kurbanlar sunmuş aynı zamanda da onlardan kaçmaya çalışmışlardır. Örneğin, zararlı hayvanların isimlerini açıkça söylemek yerine tanrıların anlamayacakları isimlerini söylemişlerdir. Kurda canlı, dik kulak; ayıya-büyük ayak; porsuğa kısa kuyruk; kirpiye-iğneli; tilkiye hileci, tavukçu, uzun kuyruk; domuza yamçukulak; ineğe çuh çuh, illeziy; koyuna allezin; ata tüşe; eşeğe uzun kulak demekteydiler (Şahin 1995: 78-79). Hayvanların adlarına ilişkin oluşturan gizli dil örneklerinin pek çoğu bugün bilmecelerde yaşamaktadır. Bu durumda, eşek için söylenen “tamda uzun kulak” ya da tilki için söylenen “sivri burunlu, uzun kuyruklu, şeytan suretli” vb. bilmecelerinde de, hayvanların fiziksel özelliklerinin betimlendiğini düşünmek yanlış değil, eksik olacaktır. Bu tür bilmecelerde de ilkel dönemlere ait gizli, sembolik dilin izlerini aramak gerekmektedir. Zaten bu tür basit me-

cazlarla alaka kurma ve benzetme hâli daha çok ilkel dönemlere has bir durumdur (Standard Dictionary Folklore Mythology and Legend 1984:938).

Ortaya çıkış macerası ve kökeninden kısaca söz etmeye çalıştığımız bilmeceler, her konuda üretilebilen bir türdür. Türk kültür hayatında her zaman önemli bir yere sahip olan hayvanlar da bilmecelere konu olan varlıklardır. Eski Türk yaşantısında görülen dağ kültü, ağaç kültü yanında bir de hayvan kültü bulunmaktaydı. Bu bakımdan her hayvana, ama özellikle de kült olmuş hayvanlara Türk bilmeceleri içinde rastlanmaktadır.

Yerleşik hayata geçmeden önceki Eski Türk yaşantısı daha ziyade Asya bozkırlarında sürdürülmüştür. Bu açıdan henüz tabiat kuvvetlerine hakim olmayan Türklerin yaşayışına, düşünce tarzına, inanç ve dünya görüşüne, örf ve geleneklerine yaşadıkları coğrafyanın ve bozkır ikliminin yapacağı tesirler inkâr edilemez. Yaşadıkları muhitin başlıca üç tabii kaynağı olan orman, hayvan yetiştiriciliği ve tarım imkânlarını kullanarak, hayatlarını devam ettiren insanlar seçtikleri bu hayat tarzına göre kültür oluştururlar. Ormancılıkla uğraşanlar “asalak kültürü”nü, ziraat ile uğraşanlar “çoban kültürü”nü meydana getirirler. Esasen bozkır bölgelerinde yaşayan Türkler ne köylü ne de orman kavmiydiler. Uzun süre bozkır şartlarında yaşayan Türk kavimlerinin kendilerine has oluşturdukları bir kültür vardı ki buna, “bozkır kültürü” denir. Bozkır kültürü gelişmesi ve muhtevası itibariyle diğer kültürlerden oldukça farklıdır. Bazı bilim adamları Eski Türklerin kendilerine has bu yaşayış tarzına “atlı göçebe medeniyeti” adını verirken, “atlı kültür” “köylü-yayla-

cı” adını tercih edenler de olmuştur. Tercih edilen isimlerin ortak noktası göçebe yaşantıya işaret etmeleridir. Göçebelik Türklerin yazı ve kışı farklı coğrafyalarda geçirmelerine imkân sağlamıştır. Buna bağlı olarak yerleşik toplumların dilinde görülmeyen “yaylak” ve “kışlak” kavramları doğmuştur. Büyük hayvan sürülerine sahip Türkler otları bol ve karı az, güneşli yerleri “kışlak” yapar, kışı buralarda geçirirlerdi. Yazın geçirildiği yüksek serin yer anlamında ise “yaylak” kelimesi kullanılırdı. Eski Türklerin göçebelikleri ile töreleri arasında bir münasebet vardı. Göçebelikleri törelerinden, töreleri de göçebeliklerinden ilham alırdı. Karışıklığı ve gereksiz çatışmaları önlemek için her Türk topluluğunun nerede kışlayıp, nerede yazlayacakları kesin törelerle belirlenirdi (Ögel 1971: 1). Onları böyle iki türlü yaşamaya mecbur eden at sürülerinin beslenmesi için en iyi yerlerin temin edilmesi zorunluluğu idi. Bugün hâlâ Anadolu’da sürdürülen yaylaya çıkma geleneği de eski Türklerin göçebe ve hayvancı yaşam tarzının bir kalıntısıdır. Atlı göçebe Türklerin hayvanlarını kışlak ve yaylaklara götürüp getirmesi, onları hastalıklardan korumak için çareler araması, suları silahla muhafaza etmesi onlara büyük bir dinamizm ve hareketlilik kabiliyeti kazandırmıştır. Türkler ilerde, çobanlığından gelen hayvanları sevk ve idare kabiliyetini insan kitlelerine intikal ettirerek, yepyeni bir medeniyet ve dünya görüşü kazanmışlardır (Kafesoğlu 1987: 11).

Eski Türk toplumunun konargöçer olması hayvanlara çok önem vermelerini de zaruri kılmış, yiyeceklerinin temelini et ve hayvanî gıdalardan oluşmasına neden olmuştur. Yedikleri

yiyeceklerin başında at ve koyun etleri gelmekteydi. Hayvanlara ve hayvansal gıdalara bu kadar önem veren Türklerin tarih, sanat, edebiyat, folklor ve mitolojilerinde çeşitli hayvan isimlerine çok sık rastlanır. Tabiatla iç içe yaşayan bir toplumun hayvanlardan soyutlanması mümkün değildir. Türklerde bu münasebet o kadar ileri derecededir ki bir hayvan kültü meydana gelmiştir. 12 Hayvanlı Türk takvimi bu kültürel münasebetin güzel bir örneğidir. Bilindiği gibi bu takvimde yıllar birer hayvan ismiyle karşılanır. Bu takvim eski Türklerin inançları dışında içtimai yaşantılarına da girmiş ve tayin edici olmuştur. Yapılan pek çok kazıda eski Hun mezarlarındaki hayvan figürlerine rastlanmıştır. Türklere has bu hayvan figürlü sanat, sanat tarihinde “hayvan üslubu” diye adlandırılır (Kaplan 1993: 58). Mezar taşlarındaki hayvan figürlerinde hareket ön planda tutulmuş, hayvanın diğer özellikleri üzerinde durulmamıştır. Türkler hayvan mücadeleleri motiflerinden oluşan bu hayvan üslubu etrafında bir inançlar sistemi meydana getirmişlerdir. Bu inançlar sistemi içinde her alanda hayvan üslubunu ihtiva eden bir kültür yaratmışlardır. Kurt, yırtıcı kuşlar, geyik, at, koyun gibi hayvanlara kemer tokaları, süs eşyaları, hançer kabzası gibi eşyalarda yer verirlerdi. Hatta Altay Türkleri yörelerinde bulunmayan aslan, kaplan gibi hayvanlara da resimlerinde yer verecek kadar hayvancıdırlar (Ögel 1971: 51). Hayvanlar göçebe Türklerin sadece maddi değil manevi yaşantılarına da yön vermişlerdir. Türklerde adlarını unvan olarak kullandıkları hayvanlara bağlılık son derece kuvvetlidir. Orhun Abideleri’nde çeşitli nedenlerle kurt (böri), koyun (kon),

köpek (it), at, domuz (lagzin), maymun (biçin), ve pars (bars) adları kullanılmış olup, Dede Korkut Kitabı'nda da hayvanlara çok yer verilmiştir. Bitki adlarının yabancı olmasına karşın, hayvan adlarının çoğunun Türkçe olması da eski Türk toplumunun hayvanlarla aralarındaki sıkı ilişkiyi anlatması bakımında önemlidir. Türkçede hayvan adları hiç şüphesiz yalnızca günlük hayatta kullanılmıyordu. Destanlarda hayvanlar daha çok kahramanlığın kazanılması için mücadele edilen vahşi bir varlık veya bir yol gösterici, kılavuz mahiyetinde yer alıyordu. Türkler yerleşik hayata geçtikten sonra da hayvana duyulan sevgi ve alakayı muhafaza etmişlerdir. İslam dairesine geçiş devresinin ürünlerinden olan Divânü Lügati't-Türk'te ve Kutadgu Bilig'de hayvan adları bazı deyim ve atasözlerinde çok kullanılmıştır. Bunun yanı sıra pek çok halk hikâyesinde, masalarda, divan şiirinde ve tabii ki bilmecelerde hayvan isimlerini bulmak mümkündür. Bu konudaki bilmecelere Türk Dünyası ölçeğinde ve önce cevaplarının ortaklığı, sonra şekil ve düşünce benzerliğinin ortaklığı bir ölçüt olarak kullanılıp bakıldığında aşağı yukarı paralel metinlerle karşılaştığı görülecektir. Bilmeceler aynı zamanda evrensel bir tür olması; belli durum, nesne ve kavramların bütün toplumlarda benzer çağrışımları, imajları harekete geçirmesi nedeniyle, çeşitli ve genellikle birbirinden kültürel ve coğrafi anlamda oldukça uzak olan yerler için bile mukayese edildiğinde son derece yakın benzerliklerin olduğunu söylemek mümkündür. Bu noktadan bakıldığında Türk topluluklarının bilmecelerindeki bu paralellik son derece doğal bir durumdur. Öncelikli olarak

etrafında kültürel oluşmuş hayvanların geçtiği bilmecelere bakılacak olursa ilk sırayı “at” alacaktır.

AT

Türklerin hayatında yeri olan hayvanlar arasında “at” en önemli yeri teşkil eder. Çünkü “Bozkır Kültürü”nde at çok önemli bir yere sahiptir. Eski bir Türk efsanesine göre Türk yeryüzüne gökten atılarak inmiştir (Ögel 1971: 146). Atı önce Türklerin ehliştirdiği ve bazı bilim adamlarınca diğer milletlerin atla ilgili pek çok hususu Türklerden öğrendikleri ileri sürülür. Türk destanlarında en çok yer tutan, en kuvvetli kültü olan hayvan da attır. Akıncılıklarını at üzerinde gerçekleştiren Türkler diğer kavimler üzerinde hâkimiyet sağlamışlardır. Bu nedenle de atın değeri başka hiçbir varlıkla ölçülemezdi. Türk destan kahramanları için at uğrunda savaşılacak bir mahlûktur. Kahramanlar öldükten sonra bile atlarından ayrılmak istemedikleri için Orta Asya mezarlarında çok sayıda at iskeleti bulunmuştur. Yine Orta Asya Türklerinde en büyük kurban attır. Türk içtimai hayatında bu denli önemli olan at kültür hayatında da son derece önemli bir yere sahiptir. Atasözü, masal, halk şiiri, bilmeceler ve diğer sözlü kültür ürünlerinde işlenmiştir. Türkiye Türkçesi'yle söylenen bilmeceleri mukayese ölçütü olarak ilk sıraya aldığımızda doğrudan doğruya cevabı “at” olan ve diğer Türk halklarının da aynı şekilde söylediği ortak bir bilmeceye rastlamadık, ancak yine aynı şekilde bakıp tespit edebildiğimiz eyer, üzengi, nal gibi “at”a dair unsurları soran ortak söyleyiş sahipleri bilmecelerine rastladık.

At Arabası

ttü	Canlı önden kaçıyor Cansız da kovalıyor / Çelebioğlu: 2280
balk	Canlı koşar, cansız kovalar / Hafız 1985: 7
Btrk	Canlı kaçar cansız kovalar / Dede
Kbrs	Cannı gaçar, cansız govalar / Sa- racoğlu

Ata Binmek

ttü	Bastım bakıra Çıktım çukura Aldı götürdü Bayıra kıra / Başgöz: 47.7
kerk	Elim yanıya Çıhtım demir kapıya / Ketene
kklp	Uştım uşpakka şıktım Teptim tereke şıktım / Maksetov : s.63/101
özbk	Tepdim terakka çıkdım Undan narrokka çıkdım / Gulam : 1491
tatr	Utırgan cirim üy çukır Baskan cirim bay çukır Bir kulımda kıptırım Bir kulımda sıptırım / Bekir (TDTEA) *** Tiptem-tirekke mendem / İsanbet : 2982
trnçi	Tak itdim derehtga çıktım / Sert- kaya
uygr	Teptim dereke çıktım, papus kötirip / UFA : 9

At Gübresi

ttü	Yol üstünde bir sahan dolma / Baş- göz : 48
krçy	Col üstünde cawlu goppan / Şahin (A.Soltanı) : 48

At Kuyruğu/1

ttü	Bin çubuk yüz aşağı / Başgöz : 45.2-a
alty	Süge tüşse bir Toga şıksa mun / Çelik 1994 *** Sugga kirze mun Tagna şıksa pir / AF : 18
haks	Suğa kirse bir polcam Suğdañ sıhsa çüş polcam / Arıkoğlu (TDTEA)

kazr	Suya girdi dağıldı Sudan çıhdı yığıldı / Davudov : 378
kklp	Suvga tüşse min Suvdan şıksa bir / Maksetov : s.63
krçy	Suwga kirse bir bola Suwdan çıksa miñ bola / Şahin (A.Soltanı) : 1171

krgz	Suuga kirse miñ Sudan çıksa bir / İbrahimov - Akma- taliev : 257
özbk	Suvga tüşsa minta Suvdan çıksa bitta / Tekin : 34
tatr	Suvga kesre men bulır Suvdan çıksa ber bulır / İsanbet : 1331
trkm	Daşdan görsem bir yüp Yanna gelsem müñ yüp / Bada (A.Baymiradov) : 840
trnçi	Suvga kirse bir bolur Suvdın çıksa miñ bolur / Sertkaya
uygr	Suğa kirse bir bolup Sudın çıksa miñ bolup / UFA : 284

At Kuyruğu/2

ttü	Hin çubuk, hin çubuk Baş aşağı bin çubuk / Başgöz : 49.2
kklp	Tamğa tayak süyedim / Maksetov : s.163
krgz	Carga tayak süyödüm / İbrahimov - Akmataliev : 259
özbk	Tomga tayak suyavlı / Gulam : 407

Atın Nalları-Çivisi

ttü	O nedir altındadır Yer onun altındadır Yirmi dört yıldız Dört ayın altındadır / Başgöz : 1001.1
kazr	Adı nani kentde kördüm Aceb sifetde kördüm Yirmi dört yılduzu Dört ayın altıda kördüm / Hulufu : 8/316/337
özbk	Bondını bond etdilar Payvandını pand etdilar Yıgırma tört yulduzını Tört oyga band etdilar / Gulam : 361 *** Tört oynı yıgırma tört yulduz bilen band kıldı / Gulam : 1500

tatr	Dürt yana tujan ay Yegeme dürt yıldız / isanbet : 1337 – Mahmutov : 1495
trkm	Bendi bent eylediler Peyvendi bent eylediler Yigrimi beş yıldız Bir ayı bent eyler / Bada (A.Baymıradov) : 570

Eyer

ttü	Attan yüksek itten alçak / Başgöz : 279.2
afgn	Atdan belend Pişekten pest / Duymaz 2006
alty	Attan biyik, koydon cabıs / Dilek (TDTEA)
dbrc	Attan yüksek İtten alçak / Önal : 18.1
kary	Attan ökseki itten alçak / Altın-kaynak
kazk	Atdan biyik Koydana lasa / Amanjolov
kazr	O nedi ki Atdan hündür İtten alçak / Davudova : 376
kırm	Attan yüksek Köpekten alçak / Bekir (TDTEA)
kklp	Attan biyik İyitten alaca / Maksetov : s.167
krçy	Atdan miyik itten alaşa / Şahin (A.Soltan) : 679
krz	Attan ekiz itten pas / İbrahimov - Akmatalliev : 1793
nogy	İyitten alasa, attan biyik / Canıbekov : 46
özbk	Otdan baland İtdan past / Gulam : 1486
stvr. trkm	Atdan beyik, itden pes / Kürenov
tatr	Attan biyik İtten tebenek / İsanbet : 2975 – Mahmutov : 3447
trkm	Atdan beyik, itden pes / Bada (A.Baymıradov) : 541
tuva	Benden küçüktür, ama beni atın üzerine oturttu (Rusçadan tercüme) / Radloff 1907 : 1325
uygr	Atdın igiz İtdın pes / UHAEK : 49

Üzengi-Eyer

ttü	Basdım bakıra Bindim çukura / Başgöz : 1000.2-d
kpçk	Olturganı oba yer Baskanı bağır cenak / Tietze 1966 : 79
osml	Elim attım yapıya Çıktım demir kapiya / Sakaoglu 1980a (Kunos) : 16
alty	Tapkanım tamir Oturyanım oyduk / Tietze 1966 : 81
başk	Ultıryan urnim ay sokor Basgan urnim bay sokor / Tietze 1966 : 80
haks	Tepsem timir Odirzam oymak / Tietze 1966 : 81
kazk	Ayağınnan aladı Köterip erga saladı / Alptekin 1996
kklp	Tap tap, tap ettim Tam basına mindim / Maksetov : s.101
krz	Taptım teşik Mindim beşik / İbrahimov - Akmatalliev : 1803
özbk	Bosgan erim boy çukur Oturgan erim oy çukur / Gulam : 1490
şor	Odurzam oymak Tepsem tebir / Tietze 1966 : 81
tatr	Tiptem tirekke mindim Oçtım acmahha mindim / Mahmutov : 3454 *** Tepkenim tenis, otırgan cerim oyduk / Çağatay 1972
trkm	Basan yerim bay çukur Oturan yeri oy çukur / Bada (A.Baymıradov) : 548
uygr	Teptim, darehke çıktım / UHAEK : 172

KOYUN

Atlı göçebe kültürün önemli hayvanlarından birisi de koyundur, koyun sürüleri göçebe Türklerin hayatında önemli bir yer tutar. Türklerin mitoloji ve folklorunda at ve kurttan sonra en önemli hayvan olan koyun Orhun

Kitabeleri'nde "kon" adıyla geçer. Bazı Orta Asya Türk mezarlarında at kemiklerinin yanı sıra koyun kemiklerine de rastlanması (Kafesoğlu 1987: 105), koyun figürleri ve tahtadan yapılmış koyun heykellerinin yer aldığı kurganların bulunması (Çay 1983: 36) koyunun eski Türklerin hayatındaki önemini göstermesi bakımından önemlidir. Koyun ve bu hayvana ilişkin unsurlar şu şekilde bilmecelelere konu olmuştur.

Koyun/1

ttü	Akşam gelir leylim Sabah gider leylim Çayır çeker leylim Dolu döker leylim / Başgöz : 534.7
dbrc	Erten keter ellezi Akşam keler ellezi Türlü türlü ipekten Tüyme diker ellezi / Önal : 197.1
kazr	O nedî ki gece gezer aylı han Gündüzü de yaylı han Göy otların başında Düyme düzer oyulı han / Seyidov : 495
krçy	Ertiden ketib İngir kelgen allezin Kök cibekten Tüyme tüygen allezin / Şahin (A.Soltan) : 50/1181
nogy	Tovdan keler top kimik Belleri butak kimik Enkelip suv ise almas Ovzu ulak kimik / Cambekov : 208
özbk	Erta ketar laylıhon Keçda kelar laylıhon Türlü türlü boğçalardan Yıgıb kelar laylıhon / Gulam : 383
rom- blgr- tatr	Erten keter ellezi Akşam kelir ellezi Türlü türlü ipekten Tüme tüyer ellezi / Mollova 1975 : 25

Koyun/2

ttü	Alçacık eşek Yumşacık döşek / Başgöz : 534.4-a
blgr	Alçacık eşek Kabacık döşek / Mollova : 237

kazk	Kışkentay gana boyı bar Aynaldırıp kigen tonı bar / Aman-jolov
kazr	Alçacık eşek, yumşacık döşek / Veliyev
kklp	Kışkene ğana boyı bar Avdarıp kiygen tonı bar / Maksetov : s.66
krz	Alasa gana boyu bar Antara kiygen tonu bar / İbrahimov - Akmatalliev : 211
lbnr	Kiçikene biy neme vay Aykasıga kayap tovulaydo, Neme dise/ Esen
özbk	Kiçikintaygına boyı bor Aylantırgan tonı bor / Gulam : 409
tatr	Beleyek gine buylı Eylendirip kigen tunlı / Bekir (TDTEA)
trkm	Kiçik tokar boyluca Geyence olanı çövrce / Bada (A.Baymıradov) : 879

Koyun/3

ttü	Altı pınar içilir Üstü çayır biçilir / Başgöz : 534.10
balk	Altı çeşme içilir Üstü çayır biçilir / Hasan : 639
blgr	Altı pınar içerler Üstü çayır biçerler / Mollova : 238
btrk	Üstü çayır biçilir, altı çeşme içilir / Sağlam
gazr	Altı bulak içerem Üstü çimen biçerem / Dehkani : 147
kazr	Altı bulak içerler Üstü zemi biçerler / Davoduova : 275 – Hulufu : 74
kerk	Üstü örtü biçili Altı şattı içili / Kerkük : 251

Koyun Kuyruğu

Ttü	Ağa nerden gelirsen Kanlı kaya dibinden Kanın neden kurumuş Mevlam öyle buyurmuş / Başgöz : 556.3
gazr	Kuşum hardan gelirsen Kanlı kaya dibinden Kanın niye kuruyup Allah bele buyurup / Dehkani : 42

kazr	A goç hardan gelirsen Ganlı gaya dibinden Ganın niye guruyub Allah bele buyurub/Davudova:354 – Seyidov : 645
------	--

KÖPEK

Koyun sürülerinin mühim yer tuttuğu göçebe Türklerde bu açıdan köpeğin de büyük önemi vardır. Orhun Abideleri'nde ve DLT'de "it" olarak geçen bu hayvan, Türk destan ve hikâyelerinde "barak" olarak geçer. Eski Türklerde köpek sürülerle ve avcılıkla beraber anılan bir hayvandır. Türklerin kullandıkları 12 Hayvanlı Türk Takvimi'nde 11. yıl, it (köpek) yılıdır. Köpek, Şamanlıkta da bir motif olarak görülür. Şamanların giydikleri kıyafetlerde köpeklerle ilgili parçalar da vardır. Bazı kaynaklarda Şamanların barak cinsi bir köpeğe binerek göğe yükseldikleri anlatılır (Uraz 1978: 152). Türklerde köpeğin hem sevilip hem hakir görülmesi anlayışı bütün zamanlarda devam ederek günümüze kadar ulaşmıştır. Türk kültürü açısından önemli görülen bu hayvanla ilgili yalnızca tek bir örnek verilebilir.

Köpek

ttü	Can alıcı Avur harman Sivri terman Cebbar kılıcı / Çelebioğlu : 2251
kazr	Can alıcı Cefa gılcı Yumru tepe Gümüş küpe / Seyidov : 448

GEYİK

Eski Türklerde geyik kelimesi bütün dört ayaklı av hayvanlarını ifade ederdi, genel olarak av hayvanı olarak bilinen geyik, Türk mitolojisinde güzelliği, inceliği, fedakârlığı ve merhameti ile sevilen bir hayvan olarak karşımıza çıkar. Yol göstericiliği onunla

ilgili en önemli motiftir. Türk yaratılış destanlarında geyik, bir "ulu ana"dır. Çin kaynaklarına göre Göktürkler bir dişi geyikten türemişlerdir. Türk Şamanları ayinlerde ruhlarla temasa geçmek için geyik boynuzlu maske takarlardı. İslamiyet'in kabulünden sonra bazı dervişler geyiğe binip, geyik boynuzlu şapkalar takarak âdeti bu geleneği devam ettirmişlerdir. Bunlardan biri de Geyikli Baba adıyla bilinen dervıştır. Türk dünyasının zihninde yer eden geyikle ilgili tek bir ortak bilmece tespit edebildik.

Geyik

ttü	Dağdan gelir tak gibi Boynuzları budak gibi Eğilir su içer Bağırır oğlak gibi / Başgöz : 338.3a
blgr	Dağdan gelir tak gibi Boynuzları budak gibi Eğilir su içer Bağırır oğlak gibi / Mollova : 214
kbrs	Dağdan gelir dag gibi Golları budag gibi Eyilir su işmeye Bağırır ovlag gibi / Gökçeoğlu : 212

Bu bilmecelere ek olarak etrafında bir kült oluşmasa da, Türk dünyasında pek çok hayvana ilişkin ortak bilmecelere rastlanır. Cevaplarının, şekil ve düşünce benzerliğinin ortaklığı bir ölçüt olarak kullanılıp bakıldığında Türk dünyası ölçeğinde yüz yirmi beşten fazla ortak hayvan bilmecesi tespit ettik. Bir yazının hacmini fazlasıyla aşacağı için burada dil coğrafyası bakımından en geniş sahaya yayılmış olanlardan sadece birkaç tanesini örneklendirmekle yetineceğiz.

Balık

ttü	O nedir ki veliçini velinas, kanadı var, kuyruğu var, Uçsa bile sahrada yaşayamaz / Başgöz : 76.14
-----	--

alty	Kanadı bar da bolzo Uçpay cat Budı çok to bolzo Cedijip bolbozıng / Ergun : 80
balk	Kanadı var uçamaz Karada da kaçamaz / Hasan : 550
başk	Ayağı yuk-yöröy Kanatı var-osa almay / Tokatlı
blgr	Kanadı var uçamaz Karada da kaçamaz / Mollova : 205
gagz	Biz yaşeeriz kuruda O yaşeer suda Var kanat, ama uçameer Yok bacak, ama kaçer / Vasilioğlu : s. 48
gazr	Kanadı var uçamaz Kıçı yohdur kaçabilir / Hakki : 27
haks	Azağı çoh çügür çörse Hus nimes hanattıg An nimes huzuruhtıg / Arıkoğlu (TDTEA)
kazk	Bir nesre kamatı bar uşa bilmes Uskanda cerdin közin basıp cürmes Sanınan karışa kalmay kuvsadağı Ustavga kol men sanın ebi kelmes / Amanjolov *** Altı ayağı bar tal tayağı bar Arkasında kuyruğı bar Cerde cürüvi çok / Berdiyaev
kazr	Ganadı var uça bilmez Guru yerde çaça bilmez / Davudova : 284 – Seyidov : 449
kbrs	Guyruğı var ad deyil Ganadı var guş deyil / Gökçeoğlu : 56
kırm	Kanatı bar uçalmay Arkası bar yatalmay Ayağı yok Artından Kaşka cüyruk yetalmay / Asanov
krgz	Kanatı bar uçpayt Kuyruğı bar konboyt / İbrahimov-Akmataliev : 650
krph	Kanadı var ucabilmez Guru yerde kaçabilmes / Yeniaras
lbnr	Suga kerse mundag mundag yügüyedo Kuyukka çıkısa canı yok / Esen

özbk	Kanotı bor uçmaydı Kuruklıkda yürümaydı / Gulam : 496
tatr	Koratı bar açmıy Ayagı yuk yürüy / İsanbet : 1072 – Mahmutov : 1168
uygr	Bir nersem bar, cenı baru egiz uçmas Mañgan çağda putliri yerge tegmes Yer bilen asmangıçe ot yansimu Tırnaçılık heçbir yeri otto köymes / UHAEK : 75

Deve

ttü	Dört lap bir küp Eğri direk cüt yıldız / Başgöz : 235.9-j
osml	Dört lap, bir lüp, eğri hıyar, mongoloz / Sakaoglu 1980a (Kunos) : 65
alty	Eki közi tostok Beli deze kertek İç onun çerbek Kuyruğı bolzo çoltık / Dilek (TDTEA)
başk	Muyını duğa Arkanı eyer / Tokatlı
blgr	Dört tak tak İki tik tik Bir sacak nedir o? / Yançev : 221
dbrc	Dört lap lap kiyiz kaplap, eki ayguruş bir bil gavuş / Önal : 97.1
kazk	Apan apın Eski şapan Tır kobız Carık culdız / Amanjolov
kazr	Dört lap-lap, iki gib-gib Mehemmediye eyri hıyar / Hulufu : 314 *** Bir lap Bir küpe Eğri hıyar Çüt yıldız / Veliyev : 9
kbrs	Dört lab Bir küp Eyri kılış Diñgil top / Gökçeoğlu : 117
kerk	Dört lap bir küp Eğri direk cüt yıldız / Kerkük : 235

kırm	Dört lap eki küp Kılıçı kınır, yumur top / Asanov
kklp	İyrim göbız Carık cıldız Eki dün dün Bir bilğayış / Maksetov : s.63
krçy	Sırtı dukur Başı dugur Tügü kongur / Şahin (A.Soltanı) : 1193
krgz	Apan tapan caman çapan İyri komuz, çolpan cıldız / İbrahi- mov-Akmataliev : 275
lbnr	Döt tap ike şın-şın, biy ögrü / Esen
nogy	Eki lap lap, keyki sallap Dört taptaviş, bir bulgaviş / Cam- bekov : 153
özbk	Opon opon Eski çopon Yaruğ yulduz Egri kobız / Gulam : 377 *** Törti lap lap Egri sop sop İlki din gilding Bir şipilding / Çelik, 1986
rom- blgr- tatr	Dübir dübir dörteü Erecebül ekeü Eki carık cıldız Cappar ulı canğız / Mollova 1975 : 23
stvr. trkm.	Dört lap-lap Egri sap-lap İki tikeç Bir bulavaç / Kürenov
tatr	Apan-apan İske çapan Dürt tereveç Ber bolgaviç Kekri kubız Yaktı yulduz / Mahmutov : 1567
trkm	Bir lap lap Kerki saplak Dört tık tık Bir bulavaç / Bada (A.Baymiradov) : 799
trnçi	Tört laf laf İgri saflab İki diñ diñ Bir şif şif / Sertkaya : s.44

tuva	Dördü tuk tuk eder Üçü yerinde sayar (Ruşçadan tercüme) / Radloff 1907 : 7315
uygr	Töt tep tep İke lep lep Ber yerge saplap Ber dın gıldıguş / Çağatay

Kaplumbağa

ttü	Altı tahta, üstü tahta İçinde bir kara softa / Başgöz : 447.3
osml	Altı tahta üstü tahta İçinde bir kara softa / Sakaoğlu 1980a (Kunos) : 135
afgn	Astı tas Üsti tas Ortası şadırbas / Biray
balk	Altı tauk, karmı bayık İçinde bir kara tauk / Hafız 1985 : 10
blgr	Altı tahta, üstü tahta İçinde bir kara softa / Mollova : 222 *** Altı tahta üstü tahta İçinde bir kumpil kuva / Tacemen
gazr	Üsti daş dir daş degil Altı daş dir daş degil İlde bir yumurta koyur Toyuga muhtac degil / Dehkani : 164
kazk	Astı tas Üsti tas Ortasında şandır bas / Amanjolov
kazr	O yanı tahta Bu yanı tahta Şaggulu bey otagda / Davudova : 297 – Seyidov : 486
kbrs	Altı tahta üstü tahta İçinde bir gara softa / Sakaoğlu 1981
kklp	Astı tas, üsti tas Ortasında şandır bas / Maksetov : s.71
krçy	Başı taş Tübü taş Ortasında baş / Şahin (A.Soltanı) : 52
krgz	Astı zoroñ üstü zoroñ Ortasında Baynazar çoroñ / İbrahi- mov-Akmataliev : 663
özbk	Ostı toş üsti toş Ortasında çandır boş / Gulam : 519
stvr. trkm	Astı daş, üsti daş Arasında yağlı daş / Kürenov

tatr	Ayağın-başın yeşere Taş külmeği ecene / İsanbet : 1055 – Mahmutov : 1205 *** Astı da takta, öste de takta Başın takta astına salıp karap yata / İsanbet : 1053
trkm	Astı daş Üsti daş Ortarası Yağlı göş / Bada (A.Baymıradov) : 778

Horoş

ttü	Ezan okur Namaz kılmaz Arvad alır Nikah kıymaz / Başgöz : 391.20
osml	Köy içinde çullu müezzın / Abdüla- ziz Bey
balk	Ezan okur, sabah kılmaz Kadı olur, nikah kıymaz / Hasan : 588
gazr	Ezan ohur namaz kılmaz Arvad alar kebin kurmaz / Hakki : 33
kazr	Ezan verir, namaz bilmir Arvad alır, kebin bilmir / Davudova : 316 – Seyidov : 545 *** Azan ohur namaz kılmaz Arvad alır nikah kıymaz / Menafi
kbrs	Ezan okur namaz kılmaz Gadın alır nikah kıymaz / Sakaoğlu 1981
kerk	Ezan ohur namaz kılmaz Arvad alı nikah kıymaz / Kerkük : 250
kklp	Avılıımızda bir molla Vaktında azan okıydı Azanın okıp bolgan son Şöpti – şapdı şokıydı / Maksetov : s.75
krz	Namazsız azan aytadı Bir tayfun eldin moldosu / İbrahi- mov - Akmatalliev : 469
özbk	Azon aytar Namaz okımas / Gulam : 557
tatr	Azançısın suyarlar Suymaganın aşarlar / Mahmutov : 1356

trnçi	Bi taharet müezzın-i ahon bi nikah hatun birlen Bi mahal çabok çalıb ezan okur İki din bolgan gızanı biz yimeklik bar mudur / Sertkaya
-------	--

Sonuç olarak, Türk dünyası ölçeğinde, tarihsel ve güncel yazılı kaynaklardan taranarak yüzlerce bilmece arasından derlenen yaklaşık 125 civarında hayvan bilmececinin öncelikle cevaplarının ortaklığı, sonra şekil ve düşünce benzerliğinin ortaklığının bir ölçüt olarak kullanılıp aslında tematik bir şekilde sınıflandırıldığı, ancak çok az örneğin verilebildiği bu çalışmayla, Türk dünyasının kültürel ortak mirasının belirlenip değerlendirilmeye çalışılmasına katkıda bulunulmaya çalışılmış ve diğer konuşmalık türlerle birlikte bu tür ortaklıkların kemiyet ve keyfiyet olarak gerçekçi değerlendirmelerin önünü açabilmesi için gayret edilmiştir. Türk dünyasının bu ortak bilmececi tarihın derinliklerinden gelen dostluğun, kardeşliğin ve özdeki birlik ve beraberliğin canlı birer tanığı durumundadır. Daha kalabalık araştırmacı gruplar ve daha fazla materyalle yapılacak çalışmalarla, yüzyıllardır farklı siyasî oluşumların, farklı coğrafyaların ve kültürlerin etkisi altında kalan bu geniş Türk dünyasının ortaklıklarının tespit edilerek, ortaklıklar listesinde yer almayan ürünlerinin de araştırılması kanaatimizce Türk kültürü açısından büyük önem taşımaktadır.

Kısaltmalar:

<i>ttü.</i>	Türkiye Türkçesi
<i>osml.</i>	Osmanlı Türkçesi
<i>afgn.</i>	Afganistan Türkçesi
<i>ahsk.</i>	Ahıska Türkçesi
<i>alty.</i>	Altay Türkçesi
<i>balk.</i>	Makedonya-Kosova Türkçesi

<i>başk.</i>	Başkurt Türkçesi
<i>blgr.</i>	Bulgaristan Türkçesi
<i>brk.</i>	Batı Trakya Türkçesi
<i>çuvş.</i>	Çuvaş Türkçesi
<i>dbrc.</i>	Dobruca Türkçesi
<i>dlrm.</i>	Deliorman Türkçesi
<i>gagz.</i>	Gagauz Türkçesi
<i>gazr.</i>	Güney Azerbaycan Türkçesi
<i>haks.</i>	Hakas Türkçesi
<i>kary.</i>	Karay Türkçesi
<i>kazk.</i>	Kazak Türkçesi
<i>kazr.</i>	Kuzey Azerbaycan Türkçesi
<i>kbrs.</i>	Kıbrıs Türkçesi
<i>kerk.</i>	Kerkük Türkçesi
<i>kırm.</i>	Kırım Tatar Türkçesi
<i>kklp.</i>	Karakalpak Türkçesi
<i>krçy.</i>	Karaçay-Malkar Türkçesi
<i>krğz.</i>	Kırgız Türkçesi
<i>krph.</i>	Karapapah Türkçesi
<i>kumk.</i>	Kumuk Türkçesi
<i>lbnr.</i>	Lobnor Türkçesi
<i>nogy.</i>	Nogay Türkçesi
<i>özbk.</i>	Özbek Türkçesi
<i>stvr.trkm.</i>	Stavropol Türkmenleri
<i>tatr.</i>	Kazan Türkçesi
<i>trkm.</i>	Türkmen Türkçesi
<i>trnçl.</i>	Tarançı Türkçesi
<i>tuva.</i>	Tuva Türkçesi
<i>urml.</i>	Urumlu (Urum) Türkçesi
<i>uygr.</i>	Uygur Türkçesi
<i>yakt.</i>	Yakut (Saha) Türkçesi

TDTEA: Türkiye Dışındaki Türk Edebiyatları Antolojisi

KAYNAKLAR

- ABDÜLAZİZ BEY. *Osmanlı Âdet Merasim ve Tabirleri*, (Yay.Haz.: Kazım Arısan, Duygu Arısan Günay), Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 3. Baskı, Numune Matbaacılık, İstanbul, 2002: 373.
- ALPTEKİN, Ali Berat. "Kazak Türklerinin Bilmecelerinden Örnekler" *Millî Kültür Araştırmaları*, 50.Kültür ve Sanat Yılında Mehmet Önder'e Armağan, (hzl.: Mehmet Yardımcı), Kültür Bakanlığı, Milli Kütüphane Basımevi, Ankara, 1996: 189-204.
- Altay Folkloru (Çalkan Diyalekt Materyalleri), Dağlık-Altay Tarih, Dil ve Edebiyat İlmî Araştırmalar Enstitüsü, Dağlık Altay Şubesi Altay Kitap Neşriyatı, 1998:75.
- ALTINKAYNAK, Erdoğan. *Ortodoks Türkler Urumlar*, ÜBL Yayınları, İstanbul, 2005: 59-60.
- AMANJOLOV, Sersen. *Kazak Cumbaktarı*, Almatı, 2003: 64.
- ARIKOĞLU, Ekrem. "Hakas Edebiyatı" *Başlangıcından Günümüze Türkiye Dışındaki Türk Edebiyatları Antolojisi*, Cilt 25, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 2003:216-231.
- ASANOV, Şevket, Ablaziz Veliev. *Kırım*

Tatar Bilmeceleri, Taşkent Sanat ve Edebiyat Neşriyatı, Taşkent, 1988: 96.

BADA, Gülhan, (A.Baymiradov). *Türkmen Matalları (Bilmeceleri)*, Çukurova Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Adana, 1999: 112.

BAŞGÖZ, İlhan, Andreas Tietze. *Türk Halkının Bilmeceleri*, T.C. Kültür Bakanlığı Yayınları / 2269, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1999, (XIV + 848 s.).

BEKİR, Cafer. "Kırım Türk-Tatar Edebiyatı" (Akt.Zuhal Yüksel), *Başlangıcından Günümüze Türkiye Dışındaki Türk Edebiyatları Antolojisi*, Cilt 13, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1999 : 213-214.

BERDİYAEV, P. *Kazaktın Halk Tvorçestvosı*, Kazak CCP Gilim Akademiyası, Almatı, 1989: 54.

BIRAY, Nergis. "Türkiye'ye Yerleşen Afganistan Kazaklarından derlenmiş Tekerleme, Bilmeceler ve Atasözleri" *Millî Folklor Dergisi*, Yıl 14, Cilt 7, Sayı 53, Bahar, Ankara, 2002: 71-77.

CANIBEKOV, A. *Söz Kaznası yade Nogay Folklori*.

ÇAĞATAY, Saadet. *Türk Lehçeleri Örnekleri-II*, Ankara Üniversitesi DTCF Yayınları, Ankara, 1972.

ÇELEBİOĞLU, Âmil, Yusuf Ziya Öksüz. *Türk Bilmeceler Hazinesi*, Ülker Yayınevi, Kardeşler Basımevi, İstanbul, 1979: 478.

ÇELİK, Ülkü. "Altay Bilmecelerinden Örnekler", *Millî Folklor Dergisi*, Yıl 6, Cilt 3, Sayı 21, Bahar, Ankara, 1994: 81-84.

DAVUDOVA, Gülafet. *555 Tapmaca*, (Yay. Haz.: Cengiz Alıylmaz), Atatürk Üniversitesi Yayınları, Atatürk Üniversitesi Kazım Karabekir Eğitim Fakültesi Ofset Tesisleri, Erzurum, 1996: 67.

DEDE, Abdurrahim. *Batı Trakya Türk Folkloru*, Kültür Bakanlığı, Ankara, 1978: 50-56.

DEHKANİ, Behruz, Samed Behrengi. *Koşmacalar-Tapmacalar*, Tehran, 1357 (1938): 37.

DİLEK, İbrahim. "Altay Edebiyatı", *Başlangıcından Günümüze Türkiye Dışındaki Türk Edebiyatları Antolojisi*, Cilt 24, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 2003: 215-23.

DUYMAZ, Ali. "Afganistan Özbeklerinin Bilmeceleri İle Anadolu Sahası Bilmecelerinin Ortak Yapı Özellikleri Üzerine" *Prof. Dr. Saim Sakaoğlu'na Armağan*, (Yay. Haz.: Ali Berat Alptekin), Kömen Yayınları, 1.Baskı Konya-Harlem, 2006: 470-480.

ELÇİN, Şükrü, 1989, *Türk Bilmeceleri*, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.

ERGUN, Metin. "Altay Türklerinin Bilmeceleri", *Prof. Dr. Saim Sakaoğlu'na 55.Yıl Armağanı* (Haz.: Ali Berat Alptekin), Bizim Gençlik Yayınları, Doğan Matbaası, Kayseri, 1994.

ESEN, Minara Aliyeva. "Lobnor Bilmeceleri Üzerine" *VII. Milletlerarası Türk Halk Kül-*

türü Kongresi (27 Haziran – 1 Temmuz 2006), Gaziantep.

GÖKÇEÖĞLU, Mustafa. *Bilmecelerimiz*, Gençlik Merkezi Yayınları, Dörtrenk Matbaacılık Ltd., Lefkoşa, 1999: 141.

GULAM, Gafur. *Özbek Halk İcadi-Tapışmaklar*, (Düzenleyip Neşre Haz.: Zübeyde Hüseinova), Edebiyat ve Sanat Neşriyatı, Taşkent, 1981: 368.

HAFIZ, Nimetullah. *Kosova Türk Halk Edebiyatı Metinleri*, Kosova Üniversitesi Piriştine Felsefe Fakültesi Yayınları, Piriştine, 1985.

HAKKİ, Behruz. *Tapmacalar-Bilmeceler*, Mürtezavi Basımevi, Azerbaycan, 2000:193.

HASAN, Hamdi. "Yugoslavya'da Türk Halk Edebiyatı Üzerine Yapılan Derleme ve Araştırmalar", *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı Belleten 1984'den Ayrı Basım*, Türk Dil Kurumu Yayınları, TTK Basımevi, Ankara, 1987: 315-338.

HULUFLU, Veli. *Tapmacalar*, Azerbaycan Öyrenen Cemiyetin Neşriyatı, Azernesr Matbaası, Bakü, 1928: 129.

İBRAHİMOV, K. – A.Akmataliev. *Tabışmaklar*, Kırgız Cumhuriyeti Milli İlimler Akademisi Manas'ı Tanıma ve Sanat Edebiyatının Milli Merkezi Uluslararası Merim Yardım Fonu Neşriyatı, Sam Matbaası, Bişkek, 2004: 234.

İSANBET, Nakiy. *Tatar Halık Tabışmakları*, Tataristan Kitap Neşriyatı, Kazan, 1970: 128.

KERKÜK, Aydın. *Irak Türkmenleri Ağzında Bilmeceler*, Cumhuriyet Basımevi, Kerkük 1972: 43.

KETENE, Cengiz. *Kerkük Halk Edebiyatından Seçmeler*, Kültür Bakanhğı Yayınları, Ankara, 1970.

KÜRENOV, Sapar, Muhittin Gümüş. *Türkçe Açıklamalı Türkmen Atasözleri ve Bilmeceleri*, Engin Yayınları, Rekmay Matbaası, Ankara, 1995a: 151-173.

LEVY-BRUHL, Lucien, 2006, *İlkel Topluluklarda Mistik Deneyimler ve Simgeler*, Ankara: Doğu-Batı Yayınları.

MAHMUTOV, Huciahmet. *Tatar Halık İcatı, Tabışmaklar*, Tataristan Kitap Neşriyatı, Kazan, 1977: 145.

MAKSETOV, Kabil. *Karakalpak Halık Cumbakları*, Karakalpakistan Basması, Nökis, 1978: 78.

MENAFİ, Mirali, Zahid Ekberov, Refika Kasımova. *Cenübi Azarbaycan Edebiyatı Antolojisi*, (1. Cild) Elm Neşriyatı, Bakü, 1981.

MOLLOVA, Mefkûre, Emel Emin. "Romanya ve Bulgaristan Tatarlarından Derlenen Bilmeceler", *Türk Kültürü Araştırmaları*, Yıl XI-XII-XIII-XIV, Ankara, 1973-1975: 123-130.

ÖNAL Mehmet Naci. "Dobruca Türklerinin Bilmeceleri", *Folklor/Edebiyat*, Sayı 10, Ankara, Temmuz/Ağustos, 1997: 83-107.

RADLOFF, Wilhelm. *Proben der Volksliteratur der Hördlichen Türkischen Staemme*, Cilt 9, (Der.ve Çev.: N.Katanof), İmparatorluk İlimler Akademisi Neşriyatı, St. Petersburg,

SAĞLAM, Feyyaz. *Batı Trakya Türkleri Çocuk Edebiyatı*, Batı Trakya Türkleri Dayanışma Derneği Yayınları, İstanbul, 1990: 39-40.

SAĞLAM, Feyyaz. *Batı Trakya Türkleri Çocuk Edebiyatı*, Batı Trakya Türkleri Dayanışma Derneği Yayınları, İstanbul, 1990: 39-40.

SAKAOĞLU, Saim. "İgnacz Kunos'un İstanbul'da Derlediği Bilmeceler", *Atatürk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Araştırma Dergisi*, Sayı 12, Fasikül 1, Erzurum, 1980: 77-114.

SARACOĞLU, Erdoğan. *Kıbrıs Ağzı*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1992.

SERTKAYA, Ayşegül. "Tarançi Tapışmakları (Tarançi Bilmeceler ve Bulmacaları)" *TDAY Belleten*, Sayı 42, 1999/I-II, Ankara, 1999: 239-238.

SEYİDOV, Nureddin. *Tapmacalar*, Azerbaycan CCP Elmler Akademiyası, Nizami Adına Edebiyat İnstitüsü, Elm Neşriyatı, Bakü, 1971 (225 s.).

Standard Dictionary of Folklore Mythology and Legend, New York, 1984.

ŞAHİN, İbrahim. "Aliylan Soltanı- Karaçay Halkını El Bergen Comakları", İnönü Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Malatya, 1995.

TACEMEN, Ahmet. *Halk Edebiyatı Verileri Zemininde Türk Kimliği II*, Niğde Üniversitesi Yayınları, Niğde, 1998: 386-402.

TEKİN, Feridun. "Özbek Bilmecelerinden Örnekler", *Türk Dünyası Dil ve Edebiyat Dergisi*, Sayı 16, Yaz, Ankara, 2003: 59-86.

TIETZE, Andreas. *The Koman Riddles and Turkic Folklore*, University of California Press, Berkeley and Los Gangeles, 1966 (xiii + 160 s.)

TOKATLI, Suzan. "Başkurt Bilmeceleri", *Millî Folklor Dergisi*, Yıl 7, Cilt 4, Sayı 27, Güz, Ankara, 1995: 75-76.

Uygur Folkloru Antolojisi, Kazakistan İlim Neşriyatı, Almaata, 1998: 282-322.

Uygur Halk Ağzı Edebiyatı Kamusu, Şinjiang Halk Yayınevi, Urumçı, 2005.

VASİLIOĞLU, Konstantin. *Masallar, Uygun Sözlür, Bilmeceler*, Stiinta, 2002.

VELİYEV, Kamil. *Elin Yaddası Dilin Yaddası*, Gençlik Neşriyatı, Bakü, 1988: 247.

YANÇEV, Mihail. Mani ve Bilmeceler, Kültür Bakanhğı, Altan Matbaası, Ankara, 2002: 156.

YENİARAS, Orhan. *Karapapak ve Terekemelerin Siyasi ve Kültürel Tarihine Giriş*, İstanbul, 1994: 175-188.